

УДК 378.017:39(477):[378.018.8:5.011.3-051]:355.271

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наталка Дудник, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-4823-3463

E-mail: natalkadudnik@gmail.com

У статті висвітлено значення національної ідентичності майбутніх педагогів у контексті російсько-української війни. Проаналізовано низку нормативних документів, які стосуються утвердження української національної та громадянської ідентичності, а також праці вітчизняних філософів, громадянських діячів, психологів та педагогів, які розглядали різні аспекти національної ідентичності. Виділено негативні чинники у вихованні національної ідентичності молодого покоління та проаналізовано шляхи, на які має опиратися формування національної ідентичності майбутніх педагогів.

Ключові слова: ідентичність; національна ідентичність; формування національної ідентичності; патріотичне виховання; національні цінності; національна пам'ять; громадянська позиція; російсько-українська війна.

WAYS OF FORMING THE NATIONAL IDENTITY OF FUTURE TEACHERS IN STATE OF MARTIAL LAW

Natalka Dudnyk, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-4823-3463

E-mail: natalkadudnik@gmail.com

The article highlights the importance of the national identity of future teachers in the context of the Russo-Ukrainian War. The author analyzed a number of regulatory documents in the field of the establishment of Ukrainian national and civil identity, as well as the works of domestic philosophers, civic figures, psychologists, and teachers who considered various aspects of national identity. The article highlights negative factors in the education of the national identity of the young generation and analyzes the ways on which the formation of the national identity of future teachers should be based: the introduction of the Ukrainian studies component of the educational process of future teachers as a modern form of strengthening their national identity; development of topics for student final qualification papers, research and creative projects of a national-patriotic orientation, which will contribute to strengthening the formation of a nationally conscious citizen-patriot of Ukraine; involvement of students of higher pedagogical education in participation in public life; encouragement and support of social and cultural student initiatives; popularization of student charity projects, volunteer centers, humanitarian centers; participation of students of higher pedagogical education in the organization of education of schoolchildren from various educational areas, meaningful leisure time for children; proving the need to expand the information field (participation in cyber troops of Ukraine,

writing articles for “Wikipedia” about russian war crimes on the territory of Ukraine, the truth about the war in different languages, creating web-based platforms that archive crimes and human rights violations); involvement of students in the preservation of national cultural heritage; development and implementation of educational activities aimed at patriotic education of student youth, etc. The author analyzed new forms of festive culture and commemorative practices of patriotic content – memes, songs, slogans, videos, etc.

Keywords: *identity; national identity; formation of national identity; patriotic education; national values; national memory; civil position; Russo-Ukrainian War.*

Військові дії росії на сході України, починаючи з 2014 року, і повномасштабна російсько-українська війна, яку рф розпочала 24 лютого 2022 року, обурили не тільки українців, а й усю світову спільноту. Географічна близькість рф, її агресивна, варварська, жорстока, аморальна політика активізує багатотисячні ризики і небезпеки для нашої держави. Тому формування загальнонаціональної ідентичності є досить актуальним питанням за сучасних українських реалій.

Окрім страшних людських втрат, значних матеріальних збитків, які принесли нам московити, спостерігаємо і проголошення окупантами геноциду українців та повне знищення нашої держави. Тому, задля миру України, збереження свого суверенітету й територіальної цілісності та світлого майбутнього прийдешніх поколінь, ми маємо готуватися до тривалого й важкого протистояння з агресором, яке відбуватиметься не лише у військовій, а й в усіх інших сферах суспільного життя і державного будівництва. Запорукою перемоги України в цій війні, яка може тривати десятки й навіть сотні років, є не тільки подальша розбудова боєздатних Збройних Сил України, а й збереження національної ідентичності, духовної цілісності нашого суспільства, української культури, створення конкурентоздатної високотехнологічної економіки, адаптованої до воєнних умов, розвиток науки, освіти, мистецтва.

Основну роль у реалізації цих та інших задач відіграватиме система освіти, а надто вища педагогічна, оскільки першочергова місія вчителя – виховувати патріотизм у молодих українців, формувати активну громадянську позицію, сприяти становленню основ життєвого й професійного самовизначення особистості, забезпечувати становлення і розвиток її життєвих компетентностей, готувати молоду людину до захисту своєї Батьківщини та дбати про збереження нашої національної ідентичності. Вирішення цих та інших завдань можливо завдяки проектуванню змісту вищої педагогічної освіти відповідно до запитів держави і суспільства, що породжені війною. Розв'язання цієї проблеми передбачає надання здобувачам вищої педагогічної освіти якісних освітніх послуг, зміст яких насамперед має задовольняти суспільні вимоги, зумовлені реаліями сьогодення.

Актуальну потребу належного врегулювання відносин у сфері української національної та громадянської ідентичності забезпечує Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [3]. Метою зазначеного закону є визначення основних засад державної політики щодо національно-громадянської самоідентифікації як однієї зі складових національної безпеки України. Цей урядовий документ спрямований на дотримання національної єдності та згуртування суспільства завдяки подоланню об'єктивних і штучно створених суперечностей мовного, соціокультурного, міжрегіонального та регіонального характеру за умов дотримання конституційних

гарантій прав і свобод.

Про важливість збереження національної самоідентичності йдеться також у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про культуру», Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року, Постанові Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», Указі Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері», Указі Президента «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії російської федерації проти України».

До питання формування національної ідентичності у різні часи зверталися вітчизняні мислителі та громадські діячі (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Козловець, М. Костомаров, П. Куліш, В. Кремень, І. Огієнко, М. Пирогов, Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич та ін.). Різні аспекти національної ідентичності розкриті з точки зору психології: ідентифікація у вихованні та розвитку особистості (І. Бех); психологічні умови розвитку моральної свідомості (С. Білозерська); національна самосвідомість (М. Боришевський); справедливість у смисложиттєвому вимірі особистості (К. Журба); повстання ідентичності (Д. Ковальов); психологічні основи розвитку відповідальної поведінки (М. Савчин); національно-культурна ідентичність як чинник психічного здоров'я особистості (Т. Дуткевич) тощо. Значний інтерес для нас становили праці вітчизняних педагогів щодо особливостей формування національної ідентичності як результату сформованої системи поглядів та уявлень щодо культури, мови, традицій, політики, а також прийняття групових норм і цінностей певної спільноти, зокрема: громадянська освіта та виховання (Г. Ващенко, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.); формування національних, патріотичних та громадянських ціннісних орієнтирів зростаючої особистості (О. Бажановська, І. Бех, Н. Волошина та ін.); взаємодія школи і сім'ї як фактор формування культурної ідентичності (Т. Демиденко, О. Докуніна та ін.); виховання обов'язку (О. Караульна, В. Сухомлинський, Т. Цимбал та ін.); соціально-комунікативна культура школяра (Н. Голуб, Л. Мамчур, В. Тернопільська); виховання відповідальності як вияву моральної самосвідомості (О. Волос, К. Журба, І. Шкільна та ін.); етнопедагогічна компетентність як домінанта формування національної ідентичності (О. Дутко, М. Степико, Н. Сторчак та ін.); розвиток патріотичних якостей, формування правових цінностей, потреб до активних дій з метою вирішення наявних проблемних ситуацій (Б. Грінченко, С. Єфремов та ін.); мовна особистість у світлі ментальної ідентичності (Ф. Бацевич, В. Жайворонок Л. Марчук) тощо.

Метою дослідження є узагальнення наявного педагогічного досвіду формування національної ідентичності майбутніх педагогів та визначення ефективних шляхів формування досліджуваного явища в умовах російсько-української війни.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує велика кількість визначень базових понять дослідження: «ідентичність», «національна ідентичність». Ми зупинимося лише на тих, що, на нашу думку, є найточнішими в контексті теми та мети статті. У цьому контексті нам імпонує думка вченої Л. Нагорної, яка трактує термін «ідентичність» так: «у найширшому значенні ідентичність – це один з головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи

сміслоутворення на основі індивідуального чи групового вибору» [6, с. 13]. Загальновизнаним визначенням національної ідентичності прийнято вважати визначення класика Е. Сміта. Дослідник визначає національну ідентичність як «підтримування й постійне відтворення певного набору цінностей, символів, споминів, міфів і традицій, що витворюють специфічну спадщину націй, та самоідентифікування індивіда з цією неповторною спадщиною й відповідними цінностями, символами, споминами, міфами і традиціями» [7].

Щодо характерних ознак ідентичності, на нашу думку, найвлучнішим є визначення сучасного українського вченого М. Козловець. У своєму дослідженні «Національна ідентичність у контексті глобалізації» філософ переконливо доводить, що «ідентичність як прояв тотожності та відмінності, раціонального й ірраціонального, профаного і сакрального, емоційного й семантико-міфологічного характеризується динамічністю та процесуальністю, укорінюється у свідомості людей, моделях поведінки, соціальному позиціонуванні особистості тощо. У свою чергу, суб'єктивне почуття тожсамості людини, як і об'єктивна здатність самототожності соціального суб'єкта зі спільнотами, формують колективну ідентичність. Остання презентується різними типами – родова, етнічна, національна, релігійна, регіональна, цивілізаційна та ін., які, перебуваючи в суперечливій єдності, актуалізуються залежно від умов, потреб, інтересів, перспектив соціального розвитку» [4, с. 5].

Підтвердженням цього є думка В. Кременя: «як засвідчує досвід історії, будь-яка людська спільнота чи цивілізація, що самоствердилися в історії, утверджувалися в процесі плекання особливого, притаманного лише їм ідеалу, або центральної осьової ідеї. Відповідно й кожен народ, який самоствердився в національній державі, формує власну національну ідею, головне призначення якої полягає у визначенні національно-державної ідентичності в ряду інших народів світу. Ідентичність формується на перетині національно-історичної, соціально-психологічної, соціально-культурної, політико-культурної та інших сфер. У її зміст входять усталені особливості національної культури, етнічні характеристики, звичаї, вірування, міфи, моральні імперативи тощо, що у підсумку формують особливості «національного характеру». Тут мова йде й про уявлення людей про себе, і про своє місце в світі. Якщо внутрішня складова визначається баченням народу самого себе ніби «поглядом зсередини», то зовнішні складові формуються на основі ставлення до цього народу з боку оточуючого світу, так і на власному баченні народом свого місця у світі» [5, с. 298].

Сьогодні, коли Європейська рада ухвалила рішення надати Україні статус кандидата на членство в ЄС, що дозволить нам прискорити процеси відновлення та реформ в самій Україні, як ніколи стоїть питання про збереження нашої національної ідентичності. Адже, як свідчить історія, основними чинниками, що впливають на формування національної ідентичності, є, з одного боку, розвиток суспільства, глобалізаційні процеси, а з іншого – діяльність зі збереження своєї автентичності, відірваність від національного ґрунту, національної пам'яті, національної ідеї та наслідування не притаманних нам історично та генетично чужих цінностей та зразків поведінки. Про це наголошують і В. Кремень та В. Ткаченко: «у добу глобалізації особливого значення набуває національна й геополітична ідентичність, що включає в себе безліч компонентів, таких як світогляд, національна самосвідомість і менталітет, національний характер, історична пам'ять, етнонаціональні взірці, національні традиції,

навіть міфи й символи та стереотипи поведінки. В якості державних символів виступають не просто емблеми – герб, прапор, гімн та інші атрибути, які покликані втілити в собі ідею національно-державної єдності й величі. Більш суттєвими є інші константи державності – єдність й недоторканість території, спільність історичної долі, усталеність державної мови, врешті-решт – верховенство закону. Історичний досвід доводить: всякий лад зберігає свою життєдіяльність і ефективність до тих пір, допоки більшість людей зберігає віру в його законність, справедливість і ефективність. Як тільки починають руйнуватися духовні й культурні стрижні національної ідеї, національної ідентичності – можна говорити про занепад держави» [5, с. 298].

Н. Гавриленко [2], досліджуючи проблему національної ідентичності студентської молоді, акцентує увагу на теперішньому етапі розвитку України, коли ми спостерігаємо пряму загрозу геноциду нашої нації, втрати території і державної незалежності та потрапляння під вплив загарбницької держави, виникла необхідність здійснення цілеспрямованих заходів на збереження національної ідентичності молоді. Тобто виховання нового покоління українців, яке діятиме керуючись національними та європейськими цінностями: повага та пошана до національних символів (Герба, Гімну України) та до прав людини; активна громадянська позиція; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Погоджуємося із думкою І. Бега [1], який серед негативних чинників у вихованні національної ідентичності молодого покоління визначає військову агресію та інформаційну війну РФ щодо України. Особливими причинами нівелювання національних цінностей є:

- велика кількість російськомовного населення, відлученого від української мови;
- спотворення історичних фактів та не сприймання як автентичності української мови та культури, так і самого існування нашої нації;
- витіснення української мови з медіаринку та довготривала боротьба за статус російської як другої державної;
- застосування некоректних політичних технологій, які сприяли розмежуванню регіонів України;
- ностальгії за радянським минулим.

Усі зазначені негативні чинники сприяли пасивній діяльності молодого покоління в національно-культурному розвитку нашої країни, формуванню в нього комплексу меншовартості, недооцінюванню молодими людьми власної національної ідентичності, втраті історичної пам'яті тощо. Саме історична пам'ять, історична правда, національна гідність, національні ідеали, гордість за свою країну і своїх співвітчизників, патріотизм, національна самосвідомість мають бути фундаментом формування національної ідентичності.

Ураховуючи науково-теоретичні розвідки та практичні розробки сучасних вітчизняних учених, а також власний багаторічний досвід роботи в закладі вищої педагогічної освіти, вважаємо, що найбільш дієвими шляхами у формуванні національної ідентичності майбутніх педагогів в освітньому процесі закладу вищої педагогічної освіти в умовах російсько-української війни є такі:

- упровадження українознавчого компонента освітнього процесу майбутніх педагогів як сучасної форми посилення їхньої національної ідентичності

(введення до навчальних планів освітньої компоненти «Українознавство» та активне застосування у роботі закладів освіти заходів щодо збереження національної ідентичності, формування національної свідомості, відданості та вірності Україні та українському народу, готовності до захисту суверенітету та територіальної цілісності Батьківщини);

- розробка тематики студентських випускних кваліфікаційних робіт, науково-дослідних і творчих проєктів національно-патріотичного спрямування, що сприятиме підсиленню становлення національно свідомого громадянина-патріота України, який має активну громадянську позицію;
- рекомендація здобувачам вищої освіти, що виконують наукові роботи, використовувати насамперед наявні україномовні видання та/або (у разі необхідності) посилення на ресурси з вільно розповсюдженою науковою літературою;
- залучення здобувачів вищої педагогічної освіти до участі у громадському житті, співробітництва та партнерства із громадськими організаціями, соціальними інститутами та установами щодо збереження національної ідентичності;
- внесення змін до освітніх програм кафедр військової підготовки з урахуванням досвіду бойових дій ЗСУ, необхідності проведення навчання призовних бійців територіальної оборони, охорони військового та громадського майна, громадського порядку тощо;
- створення на базі філологічних факультетів постійно діючих безкоштовних практичних курсів української мови для охочих удосконалити навички її використання, забезпечення основних потреб щодо розгорнутого спілкування у повсякденних ситуаціях;
- заохочення та підтримка соціально-культурних студентських ініціатив щодо звернень до провідних університетів світу, наукових установ та студентських організацій з проханням зайняти чітку позицію щодо підтримки України та посилення тиску на росію, ізоляції російської науки, припинення будь-яких академічних контактів із російськими науковими та освітніми інституціями, бойкотування ініціатив рф у сфері міжнародної співпраці, посилення санкцій проти росії, закриття повітряного простору над Україною;
- популяризація студентських благодійних проєктів, волонтерських осередків, гуманітарних центрів, спрямованих на допомогу ЗСУ, внутрішньо переміщеним особам;
- участь здобувачів вищої педагогічної освіти в організації навчання школярів з різних освітніх напрямів, змістовного дозвілля дітей (національно-патріотичні, спортивні ігри, конкурси та розваги) та психологічної підтримки батьків;
- доведення необхідності в розгортанні інформаційного поля (участь у кібервійсках України, написання статей до Вікіпедії про воєнні злочини росії на території України, правду про війну різними мовами, створенні веббазованих платформ, що архівують злочини і порушення прав людини);

- залучення студентства до збереження національної культурної спадщини (зберігання музейних експонатів, архівних документів, укріплення історичних будівель та пам'ятників та ін.);
- розробка та проведення виховних заходів, спрямованих на патріотичне виховання студентської молоді (тематичні виховні заходи, присвячені народним та сучасним героям, пам'яті жертв комуністичного та інших тоталітарних режимів в Україні, політичних репресій і депортацій, Героїв Крут, флешмоби, акції на підтримку ЗСУ, артпроекти тощо).

Українці у війні проти російських загарбників боронять своє життя, і не тільки своє право жити у вільній і незалежній країні, право на вільне майбутнє, а ще й на своє минуле, право на свою історичну пам'ять. Історія нас вчить, що своє право на існування наш народ завжди виборював у тяжкій боротьбі, зі зброєю в руках. Так формується національна ідентичність, завойовується право на самовизначення, на реалізацію свободи власної волі.

Сьогодні ми об'єднані потужною і світлою мрією – жити у вільній та незалежній Україні. Здійснення цієї мрії не можливе без усвідомлення молодим поколінням своєї національної ідентичності. Реалії війни визначили нове соціальне замовлення – формування соціально орієнтованого покоління українців, формування національної ідентичності особистості, стимулювання самостійності у побудові нею індивідуальної ієрархічної системи цінностей, із-поміж яких перше місце належатиме цінностям найвищого, духовного рівня загалом і національним зокрема. Це і є одним з основних завдань програми розвитку національної ідентичності в майбутніх педагогів.

Перспективними та актуальними сьогодні є дослідження, присвячені проблемі становлення активної громадянської позиції майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І., Журба К. Концепція з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу*: зб. матеріалів Всеукр. круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018.
2. Гавриленко Н. І. Національно-патріотичне виховання студентської молоді. *Гуманітарне та патріотичне виховання студентської молоді в умовах глобалізації та євроінтеграції*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ: НУХТ, 2015. С. 50–54.
3. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06469A?an=13>
4. Козловець М. Національна ідентичність у контексті глобалізації: автореф. дис. ... д-ра філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2010. 54 с.
5. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації. Київ: Знання України, 2013. 415 с.
6. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань: монографія. Київ: ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 272 с.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 224 с.
8. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Указ Президента України № 143/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729>.

REFERENCES

1. Bekh, I., Zhurba, K. (2018). Kontsepsiia z formuvannia u pidlitkiv natsionalno-kulturnoi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. *Formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti osobystosti u vyklykakh chasu: zbirnyk materialiv Vseukrainskoho kruhloho stolu (do 100-richchia vid zasnuvannia Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka)* [in Ukrainian].
2. Havrylenko, N. I. (2015). Natsionalno-patriotychne vykhovannia studentskoi molodi. Humanitarne ta patriotychne vykhovannia studentskoi molodi v umovakh hlobalizatsii ta yevrointehratsii: materials of the All-Ukrainian scientific conference. Kyiv: NUKHT [in Ukrainian].
3. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GI06469A?an=13> [in Ukrainian].
4. Kozlovets, M. (2010). Natsionalna identychnist u konteksti hlobalizatsii. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kremen, V., Tkachenko, V. (2013). Ukraina: identychnist u dobu hlobalizatsii. Kyiv: ZnanniaUkrainy [in Ukrainian].
6. Nahorna, L. (2011). Sotsiokulturna identychnist: pastky tsinnisnykh rozmezhuvan. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa [in Ukrainian].
7. Smit, E. (1994). Natsionalna identychnist. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Pro zahalnonatsionalnu khvylynu movchannia za zahyblymy vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 143/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1432022-41729> [in Ukrainian].